

Utak mindenfelé

Balázs Imre József: *Fogak nyoma*. Koinónia, Kolozsvár, 2009

Verseskötetet olvasva ma is gyakran elfog a kísértés, hogy a versek mögé egységes beszélőt, minden egyes vershez ugyanazt a hangot és ugyanazt az arcot képzeljem, azaz hogy egy-egy kötet verseit egyetlen szerep megnyilatkozásainak olvassam. Erre a kortárs magyar költészet persze ritkán ad alkalmat, mert ha még van is a költőkben igény az efféle konstrukciók megalkotására, a szövegek ennek általában ellenállnak, és a kötetek inkább szerepek és maszkok sokaságából állnak össze. A költői megszólalás helye, oka, a megszólaló személye pedig minduntalan kérdésessé válik.

Balázs Imre József új, negyedik verseskötete a régebbiekből is újraközöl néhány szöveget, de ezen túlmenően is olyan, mint egy többretegű, sokarcú, évtizedes életművet reprezentáló könyv: többféle, egymástól távol eső nyelvet szólaltat meg, ráadásul az egyes verscsoportokban is más-más témák tűnnek fel, melyekhez rendszerint más-más beszédmód is kapcsolódik. A sokféleség azonban itt nem az útkeresés vagy a bizonytalanság eredménye, hanem épp a tudatos építkezésé, a felkészültségé, a nyitottságé. A kötet maga is befogadó jellegű, hiszen a kortárs irodalom legfrissebb rezdüléseire is reagál, továbbvisz ott látott rímeket, sorokat, motívumokat, miközben a klasszikusokkal is párbeszédet folytat – közülük is elsősorban Kosztolányival. Máshol azonban kezdeményezővé is tud válni, például akkor, amikor új lehetőségeket keres a dalköltészet számára, amikor a paródia és a humor eszközeivel kísérletezik, vagy amikor a vidra- és a buszvezető-versekben a mítoszépítés mai korlátain gondolkodik el.

Hogy ez utóbbival kezdjem: a vidra-téma láthatóan identitásmeghatározó elem lett Balázs költészetében, egy olyan szó, mely már messze túlnőtt eredeti jelentésein, és úgyszólván e versvilág brandje, jelképe, csomópontja, sőt a versek egy lehetséges interpretációjának kulcsszava is lett. Ez

számomra kicsit meglepő: én nem érzem ezt a szót ennyire teherbírónak, nem látok benne ennyi lehetőséget, ekkora teret. A vidrák emlegetése nem ébreszt emlékeket, irodalmi emlékeket sem (Fekete István más kategória...), nem kapcsolható fantáziákhoz, ősi vagy modern mítoszokhoz, nehezen emelhető el önmagától. Vagy másként fogalmazva: a „vidrázást” erőltetettnek találom, és ilyen mennyiségben már kontraproduktívnak is. Hiszen most már az a játéktér is kezd kiürülni, mely az első vidrás verseket még érdekessé, újszerűvé, meglepővé tették, melyben a „vidra” szó a maga ritka hangzásával még tudott hullámokat kelteni.

Ugyanakkor a „vidra” szóhoz való ragaszkodás bizonyos előnyökkel is jár: a sok ismétlés egyre inkább rákényszeríti az olvasót, hogy megoldásokat keressen, hogy az allegória lehetőségeit kibontsa, avagy az olyan öninterpretációs javaslatokat, mint a „vidrává lesz az ember” (*Login: a vidra alakot vált*) végiggondolja, és az ide tartozó versek mindegyikében érvényesítse. De ez az olyan, egyébként nagyon eltalált sorokban, mint a „Mielőtt rájönne, hol van, / már ott is a vidra a Holdban.” (*A Holdban*), már nem működik zökkenőmentesen, csak szűkítésekkel, külön magyarázatokkal, vagy épp ellenkezőleg: az értelmezés szabadon engedésével. Vajon mit jelent, kiket, vagy miket jelöl a „vidra” szó az idézett mondatban? Jelöl-e egyáltalán valakit, valakiket? Van-e a versnek efféle direkt igénye efféle „üzenet” megfogalmazására, avagy itt is megadja magát a hangzásnak, a forma sodrásának, a képzetek szabad áramlásának? Az eldöntetlenséget a vers erényének tartom, a kétirányúságot a kötet fontos jellemzőjének. Balázs kiváló arányérzékkel hozza létre ezeket a szövegbeli helyzeteket, és aztán hasonló kimértséggel kezeli őket. Fenntartva a feszültséget, de jól ki is használva az így adódó beszédlehetőségeket. Például amíg azon gondolkodunk, hogyan is kerülhet egy vidra a Holdra, a vers egy apró mozdulattal már egy titokzatos boltba invitál minket, hogy aztán a, valljuk be, nem igazán elegáns rímeken továbbugorva egy ezüst tó mélyén találjuk magunkat. Látható, hogy a vers határai nagyon lazák és nagyon tágasak, tehát az sem feltétlenül fontos, hogy e határok között minden mindennel összefüggjön.

Mégis úgy érzem, ez a tizenhárom vers a kötet elején inkább búcsút jelent a vidra-témától, mintsem hogy a csúcspontja lenne ennek a mélynek és távolra mutatónak szánt költői ötletnek. A kötetnyitó vers *ars poetica*-szerű összegzése mindenesetre méltó lezárás lehetne. *A tévévidra* szövegében ugyanis a „szerep”, a „menedék” és az „arc” szavakra helyeződik a legnagyobb hangsúly, azaz a szerepvers, sőt a hangokkal is megképezhető maszkok tematizálódnak. A vers első sora („A vidrát az Animal Planet találta ki”), mely a szövegben ráadásul meg is ismétlődik, épp a szerepek

hangsúlyozása miatt lepleződik le, és így egyenesen azt mondja, hogy a vidrát a költő találta ki, és hogy e találmánynak természetesen elég kevés köze van az élő állathoz – épp ezért kellett kitalálni. Az én sokféleségének, változékonyságának, azaz végső soron szabadságigényének elbeszélhetőségét segíti tehát a vidra-álarc, pontosan jelezve, hogy ami sokféle, az teljességében megragadhatatlan, definiálhatatlan, azaz rejtőzködő.

Sőt, a kötet cím a hasonló című verset kiemelve épp arra hívja fel a figyelmet, hogy az álmok világa is része lehet az én-nek, de legalábbis nem szakítható le róla: „Reggel harapás ébreszt: / döngölöm a csuklóm, kézfejem, / s keresem a fogakat, amelyek / itt hagyták e mélyedéseket”, vagy máshol: „Anyád nem jól van. / Álmában tigris látogatja, / csíkokat talál a testén hajnalonta” (*Ignotus...*). Tehát az éjszaka, az álomban történetek az ébredés után is hatással vannak az ember önértelmezésére, hiszen továbbgondolást, magyarázatot igényelnek, az álomban szerzett sérülések pedig akár valódi sérüléseknek is bizonyulhatnak. Nem véletlen egyébként, hogy a kötet jó néhány versében kerek történeteket, vagy inkább egy-egy kerek történet darabkáit találjuk, még hozzá olyanokat, melyek valamilyen lényegi részét érintik egy élet egészének.

Ugyancsak jellemző, hogy ezek a történetek sokszor az utazással állnak kapcsolatban. Lehet ezt toposznak is tekinteni (‘az élet mint utazás’), ám Balázsnál ez a valóban régen felfedezett és sokak által használt kép újszerű tartalommal töltődik meg, azaz újra olvashatóvá és beszédessé válik. Két hosszabb vers, az imént már idézett *Ignotus a Hotel Borgesben telel* és *A dublini bőrönd* nyújtja ennek legszebb példáját. Az elsőben egy, a levélformát imitáló szöveget olvashatunk, melyben a levél épp Liszszabonban lévő írója (Ignotus) a megszólított vele lévő anyjáról beszél, miközben saját vágyairól, félelmeiről és szorongásairól is számot ad. A rendkívül részletesen kidolgozott, érzékenyen tagolt, megragadóan bensőséges hangzásában is makulátlan versnek a szabadság kényszerű korlátozása adja a kiindulópontját. Voltaképp egy hétköznapi esetről van szó: útleveél nélkül nem lehet utazni („Minden papírom Londonban égett”), de ebből a szituációból egy valóságos dráma épül fel. Sejtethetjük ugyanis, hogy a „minden papír”-ba nemcsak a személyi dokumentumok érthetők bele, ahogy a szó hétköznapi jelentése sugallná, hanem mindenféle papír: a levelek, a könyvek, a kéziratok, a cikkek is. És viszont: a vers szándékoltan újromantikus értékrendjében a könyv, vagy tágabban: a papíralapú kultúra a mindenséget jelenti, ha ez elpusztul, az ember is elpusztul. Innen érthető a különösen szép, az egész verset megemelő, a szöveg ívét magasba futtató, szép befejezés: „ki látna, mosolyogna rajtam. / Mire meghalok, már rég meghaltam.”

A dublini bőrönd az előző vershez hasonlóan már címével is eltéveszthetetlenül jelzi, hogy az utazás, a távollét, az idegenség a témájává fog válni. De maga a szöveg is kínál idegen szavakat, vagy legalább olyanokat, melyek egy másik kultúra értékeire utalnak, és így nyelvileg is leképezik a voltaképpeni problémát: „rögbimeccs”, „pub”, „road” – ezzel is a távolságra, a kulturális különbségek élményére irányítva a figyelmet. Hiszen maga a vers épp a saját és az idegen egyébként jól ismert viszonyrendszeréről beszél, a bőrönd nem más, mint az idegenből hazahozható, tehát sajátá tehető dolgok helye, e hely szimbóluma. Hiszen nem csupán megvásárolható termékek kerülnek bele, nemcsak könyvek, CD-k és különféle emléktárgyak, hanem képek, illatok, arcok, benyomások is. Az „erős csontú fiúk és lányok” látványa, egy hastáncosnő látványa, egy orosznak képzelte, varázslatos nő látványa, vagy egy pincéből kiszűrődő zsvivaj. Külön kiemelném, hogy ebben a kisciklusban, ennek egy részletében működik legjobban a Balázs által oly igen kedvelt ismétléses technika (a másik kiválóan sikerült darab az *És én megmondom, ki vagy*): „Gurulj bőrönd, gurulj, / balra ömlő benzín / Gurulj bőrönd, gurulj, / jobbra vaskerítés”.

Egészen másfajta verseket olvashatunk *A szél meséi Valdemar Daa lányáról* című ciklusban. Az ide tartozó öt verset érzem a kötet legfontosabb, leginkább előremutató részének, ezt az öt verset olvasom a legszívesebben újra. A mesei keretek között, ahol a fantázia szabadon szárnyal, az asszociációk kiszámíthatatlan, nagy ugrásokat követnek, és ahol persze a logika sem korlátlan úr, egészen szép, telt, mély képek születnek. Az ehhez használt dalforma maga is nagy kihívás, de Balázs lassú, sűrű mondatai valamelyest ellenpontozzák a rövid sorok és a könnyű rímek lazább ritmusát. *A tulipán-asszony egy külsországi dalt énekel* tulipán-asszonya már előlegezi ezt a színes, mesés világot, miközben a cím másik fele megint csak eszünkbe juttathatja az utazás toposzát, az abban rejelő minden izgalommal és kiszolgáltatottsággal együtt. A dal pedig négy asszonyról szól, akik az évszakok neveit viselik, nyilván erős szimbolikus tartalmakat rejtve. Mind a négyük rejtélyes figura, de rövid jellemzésük is konkrét információkkal szolgál. Az egyik például „mezítláb járt az erdőn”, a másik pedig olyan volt, „akár egy őszi álom”. Ezek a képek különös, élményszerű hangulatokat, álombeli emlékeket hívnak elő – és Balázs finom technikákkal terelgeti ezeket a képeket, ügyesen hozza vissza az egyszer már felbukkant motívumokat, és kiváló érzékkel kapcsolja egymáshoz ezek segítségével a négy versszakot. A párnák és a felhők úgy kavarnak a szövegben, mint a lehulló levelek egy őszi parkban. Igazán nagyszerű verset olvashatunk.

A reménytelen, mégis szomorúságot rejtő, állandóan fenyegetett szerelem ennek az öt versnek a témája. Az üresség, az elhagyatottság, a külső,

kiszámíthatatlan hatásoktól való félelem lengi be a szövegeket, melyekben a kisebb nyelvi játékok ellenére is a visszafogottság, a bizonytalan várakozás az uralkodó hangulat. A szövegek hibátlan dallamai és a lekerekített-ségük is ezt erősítik. Az *Anna és Ida útja* mindezeket összegezve válik igazi antológiadarabbá, Balázs költészetének egyik legszebb versévé. Különösen megkapó a két angol nyelvű zárósor, mely egyszerre kitágítja a vers horizontját, miközben persze megint csak az utazás, az idegenség, a mássággal való találkozás abszolút alapélményére hívja fel a figyelmet. Ez a két, magát idézetnek mutató sor igazán remek és bátor ötlet volt, szívesen látnék több hasonlót is a kötetben: „The eldest and the youngest, hand-in-hand / Went forth alone to a distant land. ”

Van még egy idegen nyelvű vers(részlet) a kötetben, ám ott ennek a megjelenésnek egészen más funkciói vannak. A szöveg destabilitására, határainak feloldhatóságára mutat rá ugyanis a *Blandiana-remix* című, egészen különös műfajú mű. A szöveg maga négy másik versből áll: az eredeti, román nyelvű darabból, annak Hervay Gizella által készített fordításából, és két másik, Balázs Imre József fordította szövegből. Balázs első fordítása klasszikus műfordítás, a másik viszont egy játék: a Hervay-féle változat magánhangzóit megtartva, de szövegnek teljesen más értelmet adva készült a szöveg. Ez utóbbi a legizgalmasabb, érdemes néhány mondat erejéig elidőzni itt. A kísérlet persze nem egyedülálló, Ernst Jandl Wordsworth-öt „fordított” így, Louis Zukofsky pedig Catullust – ők is az eredeti hangzást, azaz az eredetihez minél közelebbi hangszorral próbáltak egy másik nyelven értelmes szöveget létrehozni, a tartalmi megfelelésekkel mit sem törődve. Balázs eljárásában annyi újdonság van, hogy ő kettőt is fordít a csavaron, hiszen nem az idegen nyelvű szöveg hangzását örökíti át, hanem az abból készült fordításét. Azaz itt nemcsak a hangzást, hanem a jelentésmódosulásokat is pontosabban tudjuk követni. Például Hervay változatának második és harmadik sora: „Nem mozdulnak el, tartják a falat, / amit a testükre emeltek”, Balázs első változata: „Ülnek vulkánok gyomrában, nem törnek elő, / és nem inognak meg a rájuk épített falak”, illetve a második, virtuóz, a mássalhangzókkal játszó változata: „Mert bosszúsan eltartják a halak, / akit a vesztükbe terelnek.” A szöveg jó alkalmat adna arra, hogy elgondolkozzunk azon, mi is tehát a fordítás, mikor adja vissza egy változat hitelesen az eredetit, milyen praktikus döntések jelölik ki a fordítás preferenciáit, hogyan viszonyulnak egymáshoz az egyes fordítások és a többi és a többi, most mégis inkább arra hívnám fel a figyelmet, milyen erősen érvel ez a négy szöveg a belőlük összeálló ötödik legitimitásáért. Azért, hogy egy ilyen formájú művet is versként olvashassunk.

Nem érint efféle elméleti problémákat a kötet utolsó ciklusa, ahová az úgynevezett buszvezető-versek kerültek. Ezek a vidrás szövegekhez hasonlóan egy félig játékos, eredetinek eredeti, de nem túl nagy erejű ötletet hajtanak a végletekig. Már a drámainak tűnő alapkérdés sem drámai: ki viszi haza az utolsó járattal a garázsba érkező sofőrt? Érteni vélem a kérdés humorát, iróniáját, de nem látom, mi is lenne az akár paródiának is olvasható játék tétje? Mi az a „nagy” kérdés, amin ezzel a másikkal lehet nevetni? És ennek a bizonytalanságnak, úgy érzem, a szövegekben van az oka, konkrétan abban, hogy a versek nem tudnak kellően oldottak lenni, ha már játszanak, nem tudnak felszabadultan játszani, mindent alárendelve a humornak. Tehát mindig marad bennük igény egy másik, komolyabb, távolba tekintő, vagy ha úgy tetszik, filozofikus olvasat iránt. Vágy a kicsit modoros probléma mögötti nagy problémára – mert az ugyan nincs, nincs megjelölve, vagy pláne kimondva, de ennek ellenére még ott lehetne.

Maguk a versek egyébként egy felkészült, a mesterségét nagyon is jól értő költő munkái, azaz a formát érintő korábbi dicséretnek mindegyike megismételhető lenne itt is. A dalszerűség, az erős képesség, a dikció visszafogottsága, a nagy, terjengős hasonlatok, ezek a mai költészetben oly ritka trópusok ezekre a versekre is jellemzőek, az ívek hibátlanok, a versek felütése és lezárása jól megtervezett. Azaz látszólag minden a helyén van, sőt, azt mondanám, az egyes versek is elfogadhatóak, ám a negyedik-ötödik „buszsofőr” után az építmény kezd düledezni, az olvasó pedig kezd feszengetni. A mítosz csak kínos mítosz tud lenni, a kiválasztott alany ugyanis semmitmondó, átlagos, érdektelen. Kicsit furcsállom is, hogy ezt Balázs nem látta, vagy csak későn vette észre.

De ettől függetlenül is azt kell mondanunk, hogy ez is csak gazdagítja azt a tablószerű költői vállalkozást, mely Balázs Imre József kötetében megjelenik. A soknyelvűség, a többféle beszédmód, a forma és a verstechnika keverése, az egymást gyorsan váltó ciklusok szimfonikus hangoltsága, a témák variációi az egész könyvet emlékezetessé formálják. Mondhatni, az a sokféleség kockázata, hogy minden olvasó találhat számára izgalmasabb és kevésbé érdekes verscsoportokat a kötetben. Ez pedig egyszersmind a felfedezés élményét kínálja, de egyben a kötetben belül is lehetővé váló utazás ígérését is rejti. Az utazást Lisszabontól Kolozsvárig, Andersentől Hervay Gizelláig, a múzsák várától az éjszakai buszgarázsig.